дәмегөйлик сыяқлы иллетлерге жол қойылса онда биз тек өзимизди ғана емес, өз перзентлеримизди, мәмлекетимизди ҳәм де ақыр-ақыбет келешегимизди зәҳәрлеген боламыз. Ал, зәҳәрлениўдиң изи жаман кризислерге алып келеди. Адамларда әсиресе, жасларда жаңа руўхыйлықтың қәлиплесиўи қурамалы ҳәм қыйын процесс болып есапланады. Оны әмелге асырыў ушын жүдә кең көлемде мәдений, тарийхый, ағартыўшылық, тәрбиялық ислерин алып барыў зәрүр [2:132].

Бул жолда ҳәттеки ислам дининен де пайдаланыўымыз мүмкин. Дин әзел-әзелден-ақ руўхыйлықтың қурам бөлеги сыпатында адамзаттың жоқары идеялары ҳақ ҳәм ҳақыйқат, инсап, диянат ҳәм әдалат туўралы арзыўәрманларын өзинде жыйнаған, оларды турақлы түрде қағыйдалар формасында беккемлеп киятырған идея ҳәм көзқараслардан ибарат бир система болып есапланады. Динлер әсиресе, ислам дини тәрбия қуралы, әдепикрамлылықтың тийкары, мәнәўият мектеби есапланады. Ол белгили қәдирияттар тийкарында халық ҳәм дүнья даналығынан дәрек алып пайда болған. Сонлықтан да оны, сондай-ақ басқа динлерде де ҳеш қашан бийкарлап болмайды. Ҳеш бир философия, идея ямаса идеология адамлардың кеўлиндеги қудайдың орнын оған тең келетуғын ҳақыйқатлықты бере алмайды. Ҳәттеки, ең әдалатлы нызамлар да инсан кеўлиндеги қудайға деген талапты қанаатландыра алмайды [2:81].

Әдеплилик адамның уллы бахалықларға мияссар екенин, оған жетиўдиң жолларын изертлеп, инсанлардың әдеплиликти қәстерлеўи арқалы өзлериниң ишки сезимлерин оның булақларынан нәр алып, тәрбиялаўды нәзерде тутады [3:3].

Енди буннан шығып турған жуўмақ, руўхыйлығы жетик инсан жаўызлыққа ҳеш қашан бармайды. Ҳәттеки, әдепсизлик те етпейди дегени.Данышпан бабамыз Фарабий сөзи менен айтқанда «Халқы хош әдепке ийе болмаған мәмлекетте ҳәкимиятқа зәрүрлик сезиледи» [2:138].

Руўхыйлық бул инсанның ҳәр тәреплеме жетилисиўи, оның ақыл-парасатының күшейиўи, әдепикрамлылық категорияларын турмыстың ҳәр бир демлеринде жүзеге шығара алса ғана жәмийеттиң руўхый келбети ҳәм жетик шахстың жасаў тәризи жетилискен, еркинликлери шексиз болады.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Жоқары мәнаўият жеңилмес күш. –Тошкент: 2008.
2. Базарбаев Ж. Руўхыйлык тийкарлары. –Нөкис: 2009.
3 Базарбаев Ж. Әдеп философиясы. –Нөкис: 2010.

РЕЗЮМЕ

Маънавият- бу инсонни барча жонли жониворлардан ажратиб турадиган энг кучли омил. У инсоннинг ички дунёси, кўнгил қасри билан боғлик бўлиб, одоб-икромлилик категорияларини хаётнинг ҳар бир вазиятларида юзага чиқарса, унда унинг маънавийлиги намоён бўлади.

РЕЗЮМЕ

Духовность – это природа самого человека. Духовности - это и мышление, и сознание, и воля человека, это единый целостный фактор, который составляет особенность человека. Человек теснейшим образом связан с мирозданием. Духовность же есть то, что отсутствует в природе. Духовность открывает нам доступ к любви, совести, чувству долга, к правосознанию и государственности, к искусству, науке и религии, указывает, что является в жизни главным и наиболее ценным.

SUMMARY

Spirituality is the nature of a man himself. Spirituality is both thinking, and consciousness, and the will of man, this is a single integral factor, peculiar to a man. Man is intimately connected with the universe. Spirituality is what is absent in nature. Spirituality gives us access to love, conscience, a sense of duty, to justice and statehood, to art, science and religion, indicates what is the main and most valuable thing in life.

ТЕХНОЛОГИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА УЛАРНИНГ ХАЛҚ ҲУНАРМАНДЧИЛИГИ БЎЙИЧА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ж.К.Тажиев - *таянч докторант*

Урганч давлат университети

Таянч сўзлар: халқ ҳунармандчилиги, амалий санъат, бадиий лойиҳалаш, компетенция, технология.
Ключевые слова: народный промысел, прикладное искусство, художественное проектирование, компетенция, технология.
Key words: handicraft, applied art, artistic designing, competence, technology.

Кейинги йилларда мамлакатимизда таълим тизимини такомиллаштириш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш бўйича кенг кўламдаги ишлар амалга оширилди. Бу ишлар қаторида умумий ўрта таълим муассасаларидаги меҳнат машғулотлари 2017-2018 – ўқув йилидан бошлаб “Технология” деб ўзгартирилди [1]. Бу ўзгариш бўйича биринчи навбатда фан дастурининг мазмуни бутунлай қайта кўрилиб, эндиликда мактаблардаги технология машғулотлари 2 та – технология ва дизайн ҳамда сервис хизмати йўналишларида олиб бориладиган бўлди. Мазкур ўқув дастурида умумий ўрта таълим мактабларида Меҳнат (технология) фанини ўқитилиши 4 та даражалар асосида белгиланди. Дастурдаги 4 та даражада ҳам ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда уларда халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат бўйича турли даражадаги компетенцияларни шакллантириш кўзда тутилган. Жумладан 2-даража **A1+** меҳнат (технология) фани бўйича халқ ҳунармандчилигининг бошланғич элементлари сингдирилган турини **ўрганишнинг кучайтирилган бошланғич даражаси** бўлиб, унда халқ ҳунармандчилиги йўналишлари бўйича устоз-шогирд анъаналари ҳақида маълумотларни эгаллай олиш; содда нақш элементларини чиза олиш; ҳунармандларнинг содда иш намуналарини бажара олиш; кичик ҳажмдаги буюмларни тўқий олиш; каштачилик йўналишида содда нақш элементларидан иборат композицияларни тика олиш; ҳунармандлар фаолиятига оид маълумотларни тўплаш ва тавсифлай олиш компетнция элементлари шакллантирилади. Учинчи – A2 даражасида халқ ҳунармандчилиги турлари бўйича буюмларни лойиҳалаш; буюмларни конструкциялаш ва моделлаштириш ишларини бажара олиш; замонавий ишлаб чиқаришда халқ ҳунармандчилиги билан уйғунлаштирилган буюмларни технологик лойиҳалаш ва тайёрлай олиш; ижодий ёндашиш, креатив фикрлай олиш каби компетенциялар шакллантирилади.

A2+ (5-9 синф) – меҳнат (технология) фанини бирор халқ ҳунармандчилиги турини **ўрганишнинг кучайтирилган таянч даражаси** бўлиб,... халқ ҳунармандчилиги соҳалари бўйича буюмларни технологик лойиҳалаш ва тайёрлашда технологик жараёнларни қўллай олиш; хом ашёларга бадиий ишлов бериш; халқ ҳунармандчилиги билан уйғунлашган касб-ҳунарларини содда иш усулларини қўллай олиш; ўз-ўзини касбий ривожлантириш дастурларини амалга ошира олиш компетнциялари шакллантирилади.

Умумтаълим мактаблари учун “Технология” фани ўқитувучилари тайёрлайдиган олий таълим муассаса-

ларида бу ўзгаришлар бирмунча кечикиб, 2018-2019 ўқув йилидан бошлаб янгиланган ўқув режа ҳамда фан дастурларига зарур ўзгартиришлар киритиш орқали амалга оширилди. Биз қуйида ушбу ўзгаришларга бевосита алоқадор бўлган йўналиш – талабаларни халқ ҳунармандчилигига ўргатишнинг мазмуни ва уни такомиллаштириш масалаларига тўхталамиз.

Умумий ўрта таълим мактабларидаги технология фанида ўқувчиларни бугунги кунда турмушга кенг кириб келган дизайн, сервис хизмати, ҳар хил замонавий жиҳозлар ва асбобларни содда таъмирлаш каби ишларга ўргатишга, турли топшириқлар орқали уларнинг ижодкорлик кўникмаларини шакллантиришга катта аҳамият қаратилган. Шулар билан бир қаторда таълимнинг барча босқичларида ўқувчиларда халқ ҳунармандчилиги бўйича маълум билим ва кўникмаларни шакллантириб бориш кўзда тутилган. Булардан кўриниб турибдики эндиликда мактаб технология фани ўқитувчисидан бу йўналишлар бўйича чуқур назарий билимлар, амалий кўникма ҳамда малакаларни эгаллаган бўлишлик талаб этилади.

Технология йўналиши талабаларини халқ ҳунармандчилиги ва дизайн соҳалари бўйича касбий компетенцияларини шакллантиришга қаратилган, бугунги кунда амалда бўлган “Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш” фанидан намунавий дастур таҳлил қилинганида мактаб ўқувчиларига ўргатилиши зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг катта қисми фан мазмунидан жой олмаганлиги кўриниб қолади [2].

Фан дастурини тузишда ўқув режасидаги фанни ўрганишга ажратилган ўқув соатларининг миқдори (36 соат маъруза, ва 40 соат амалий машғулот) ҳам эътиборга олинмаган. Дастур таҳлилидан кўриниб турибди-ки, намунавий фан дастурида 36 соатлик маъруза машғулотлари учун жуда тор доирадаги 13 та мавзулар таклиф қилинган. Бу мавзуларда ҳунармандчилик ва амалий санъат, унинг ривожланиши, турли халқларда шаклланган турлари ва уларнинг бир-биридан фарқи, ўзбек миллий ҳунармандчилик ва амалий санъат турларининг ўзига хосликлари ҳақида маълумот бериш умуман кўзда тутилмаган. Биз бу ерда маъруза машғулотлари учун таклиф қилинган ҳар бир мавзуни таҳлил қилиб чиқмокчи эмасмиз. Бу мавзулар олий таълим муассасалари эмас, балки, касб-ҳунар коллежлари ёки ҳунар мактабларига кўпроқ мос келишини шу соҳадан мутахассис бўлмаган одам ҳам тушуниб олиши мумкин. Бу мавзуларнинг мазмунида нафақат ривожланишнинг истиқболдаги йўналишлари, балки ҳозирги даврда миллий ҳунармандчилик ва амалий санъатдаги ўзгаришларга ҳам эътибор қаратилмаган.

Дастурдаги амалий машғулотлар бўйича кўрсатмалар ва тавсиялар бўлимида 22 та мавзу таклиф қилинган бўлиб, уларда асосан кашта тикиш, тикув буюмларини зардўзлик усули билан безаш, қуроқчилик ишларини бажариш, нақш турлари билан танишиш ва оддий нақш композицияларини бажариш, ёғоч ўймакорлиги, ганчкорлик ва кулолчилик санъатлари, уларда ишлатиладиган материаллар ҳамда асбоб-ускуналар билан танишиш режалаштирилган. Амалий машғулотларда буюмларни лойиҳалаш ва конструкциялаш, талабаларда миллий ҳунармандчилик ва амалий санъат бўйича амалий кўникма ва малакаларни, улардаги ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган амалий топшириқлар бажариш кўзда тутилмаган. Шунингдек бадиий лойиҳалаш, талабаларни ҳунармандчилик маҳсулотларини анъанавий ва замонавий услубларда бадиий безашга ўргатиш бўйича топшириқлар бажариш умуман кўзда тутилмаган. Биз дастурда тузувчиларнинг эътиборидан четда қолган, талабалар ўзлаштириши зарур бўлган компетенцияларни юқорида алоҳида таъкидлаб ўтдик. Чунки меҳнат таълими ўқитувчисининг юқоридаги йўналишлар бўйича эгаллаган билим, кўникма ва малакалари унинг касбий фаолиятида муҳим аҳамиятга эга.

Меҳнат таълими ўқитувчисининг касбий фаолияти, жамиятимиздаги ва таълимдаги замонавий ўзгаришларни эътиборга олиб, тайёрланаётган мутахассисларни замонавий ўзгаришларга тез мослаша олишларини таъминлашга кўмаклашиш мақсадида 2016-2017 ўқув йилидан бошлаб Урганч давлат университетининг “Меҳнат таълими” йўналишида “Амалий графика” фани танлов фани сифатида ўқитилиб бошланди. Бунда талабаларда ўзбек халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъати турлари, тайёрланадиган маҳсулотлари ҳақида назарий маълумотлар бериш билан бир қаторда уларда қўлланиладиган нақш турлари ва мураккаб бўлмаган ҳар хил нақшларни бажариш, маҳсулотларни ёзув билан безашда қўлланиладиган шрифтлар (жумладан, ҳаттотлик ёзув) ва уларни бажариш тартибларини ўргатиш, таълим муассасалари, корхона ва фирмалар учун рамзий белгилар, фирма стиллари яратиш (лойиҳалаш), саноат маҳсулотлари учун ўрамлар лойиҳасини бажариш ҳамда макет тайёрлаш бўйича талабаларнинг назарий ҳамда амалий билим ва кўникмаларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Таълим жараёнида агар талабалар томонидан халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъатининг бирор йўналишига алоҳида қизиқиш билдирилиб, ижодий иш бажариш бўйича таклифлар билдирилса уларга имконият яратилиб, қўшимча маслаҳатлар бериб борилди. Машғулотларнинг бундай мазмун ва тартибда ташкил қилиниши талабаларнинг қизиқиш ва фаоллигининг ортишига сабаб бўлди [3].

Халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъати бўйича ОТМларидаги “Меҳнат таълими” йўналиши талабалари учун ҳозиргача дарслик ёки ўқув қўлланма нашрдан чиқарилмаганлигини эътиборга олиб ўқув-методик мажмуа (ЎММ) тайёрланди ва унинг электрон варианти талабаларга тарқатилди. ЎММда кафедрада тузилган дастурдаги мавзулар бўйича назарий маълумотлар, талабалар бажарадиган график ишлар вариантлари ҳамда уларни бажариш бўйича методик тавсиялар, мавзуга оид саволлар ва тест вариантларини кенгроқ ёритишга ҳаракат қилинди.

Нақшлар ўзбек миллий ҳунармандчилиги ва амалий санъатида жуда катта ўрин тутади. Миллий меъморчилик, ҳунармандчилик, амалий санъат объектлари ва маҳсулотлари кўп ҳолларда мамлакатимизнинг ҳар бир ҳудудига хос нафис нақшлар билан безатилади. Халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат бўйича нашр қилинган адабиётларда ўзбек миллий нақшлари асосан икки турга – гирихлар ва ислими ҳамда уларнинг комбинациялашган тури – аралаш нақшларга бўлиниши кўрсатилган. Лекин дунё халқлари нақшларининг турлари, қўлланилишида катта фарқ мавжуд. ЎММда шу бўйича ҳам назарий маълумотлар, нақшларининг турларига мисоллар келтирилди. Дастурдаги бошқа мавзулар бўйича ҳам назарий маълумотлар, уларнинг амалий қўлланиши бўйича маълумотлар ёритилди. Талабалар ушбу маълумотларни ўзлаштириб, амалий ва график ишларни бажаришда кўп ҳолларда ижодий ёндошишга ҳаракат қилишди. Қуйида 2016-2019 йилларда Урганч давлат университети “Меҳнат таълими” йўналиши талабалари томонидан “Амалий графика” (“Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш”) фанидан бажарган амалий ишларидан намуналар келтирамиз.

Машғулотларни бу тартибда ташкил қилиниши талабалар ўртасида халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъатга қизиқувчи, қобилиятли ёшлар кўплигини ҳам кўрсатди. Талабаларнинг ижодий ишлари университет ва вилоят миқёсида ўтказилган турли кўргазмаларда намойиш қилиниб келинмоқда. “Меҳнат таълими” йўналиши 4-курс талабаси Шоназарова Мавлуда 2018 йилда Самарқанд архитектура ва қурилиш институти томонидан ўтказилган “Янги аср истеъдодлари – 2018” номли республика кўрик-танловида ўзининг амалий санъатнинг наққошлик йўналишидаги ижодий ишлари билан қатнашиб келди.

Мамлакатимизда олий таълим тизимини такомиллаштириш бўйича олиб борилаётган ишлар ва кафедрада халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат йўналишида тўпланган тажрибаларни ҳисобга олиб 2018-2019 ўқув йилида Низомий номидаги ТДПУга “Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш” фанидан намунавий фан дастурининг лойиҳаси тузиб тақдим қилинди [3].

Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш фанидан таклиф қилинган дастурда талабаларнинг амалий машғулотларда бажарадиган график ҳамда амалий ишлари учун 30 та мавзу тавсия қилинган бўлиб, ўқув йилининг бошида кафедрадаги мутахассис ўқитувчилар шу рўйхатдан талабалар бажарадиган ишларнинг миқдори ва ҳажмини танлаб олишлари, зарур ҳолларда маҳаллий шароитларни эътиборга олиб ўзгартиришлари мумкинлиги такидланган. Талабаларнинг мустақил шуғулланишлари учун мавзулар, адабиётлар рўйхатлари келтирилган.

Кафедрада ўзбек халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъати бўйича узоқ йиллар давомида тўпланган материаллар ҳамда миллий халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат бўйича мавжуд адабётлардан фойдаланган ҳолда “Халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат бўйича амалий машғулотлар”, “Шрифтлар бўйича амалий машғулотлар” ва “Саноат графикаси ва макет тайёрлаш бўйича амалий машғулотлар”номли методик қўлланмалар тайёрланниб нашрдан чиқарилди. Ушбу қўлланмаларда умумий ўрта таълим мактабларидаги “Технология” фанининг мазмуни ва “Технология” (меҳнат таълими) йўналиши талабаларини умумий ўрта таълим мактабларида шу фандан талаблар даражасида ўқув машғулотларини ташкил қилиш, ўқувчиларнинг ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришга кўмаклашишга алоҳида эътибор қаратилди.

Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш фанини ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, жумладан, педагогик ва ахборот технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Бунда маъруза дарсларида замонавий компютер технологиялари ёрдамида тақдимот ва электрон технологиялардан фойдаланилса, амалий машғулот дарсларида эса “Ақлий хужум”, “6х6х6”, “Фикрлаш кенглиги шажараси”, “Кластер” ва бошқа педагогик технология методларини қўллаш назарда тутилади.

Адабиётлар

1. Умумий ўрта таълим муассасалари учун меҳнат (технология) фанидан ўқув дастур. Республика таълим маркази. –Т.: 2017.
2. Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш. 5112100 – “Технологик таълим” йўналишининг ўқув дастури. ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. –Тошкент: 2019, 10 бет.
3. Рўзиев Э.И., Анорқулова Г.М., Тожиев Ж.К. Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш фанидан дастур лойиҳаси. –Урганч: УрДУ, 2018, 20 бет.
4. Амалий графика фани бўйича ўқув дастури (тузувчилар: проф. Э.И.Рўзиев, к.ўқ. Ж.К.Тожиев). –Урганч: УрДУ, 2016,16-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада олий таълим муаассасаларидаги “Технология” (“Меҳнат таълими”) бакалавриат йўналишидаги “Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш” фанидан таълим жараёнини ташкил қилишдаги мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари бўйича амалга оширилаётган ишлар ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Шу фандан таълим жараёнида бўлажак технология ўқитувчиларининг халқ ҳунармандчилиги ва амалий санъат бўйича компетенцияларини ривожлантиришда муаллифлик таклифлари берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются некоторые проблемы при организации учебного процесса по преподаванию дисциплины «Народный промысел и художественное проектирование» по направлению бакалавриата «Технологическое обучение» («Трудовое обучение»), а также пути их решения. Из выводов автора вытекают предложения по усовершенствованию компетенций будущих учителей по технологии по народным промыслам и прикладному искусству.

SUMMARY

The article gives information about the work on solution of the problems that occur during the process of teaching the subject “Handicraft and artistic designing” in Bachelor direction of “Technology” in higher education. The author gives suggestions about development of future teachers’ competencies in technology of in handicraft and applied art.

ӘЖИНИЯЗДЫҢ ЖАСЛАРҒА БИЛИМ БЕРИЎ УСЫЛЛАРЫ ҲАҚҚЫНДА

Ж.К.Таспанова - *еркин излениўши*
Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: мактаб-мадраса, одатий ўқитиш, қараш, маданият, урф-одати, ёдлаш, шакллантириш.
Ключевые слова: школа, традиционное обучение, взгляд, культура, обычаи, выучить наизусть, формировать.
Key words: school, traditional teaching, opinion, culture, customs, to learn by heart, to form.

XIX әсирдеги Орта Азия халықлары мектеп, медреселеринде жасларға тәлим бериў усыллары тийкарынан Орта әсирлер заманындағы дүнья жүзине белгили шығыс алымлары тәрепинен теориялық ҳәм әмелий бағдарда исленилип шығылған оқытыў усылларына сүйенилип еди. Себеби, ертедеги Хорезмде дүньялық илимлерди изертлеў менен қатар, оны мектеп, медреселерде шәкиртлерге үйретиў усылларын сапалы әмелге асырыў ҳәрекетлери де жолға қойылғаны мәлим.

Әсирлер даўамында раўажланып келген мәденият, илим, жетискенликлери жасларға билим бериў усылларының раўажланыўына да өз тәсирин тийгизди. Усындай дереклерди инабатқа ала отырып, Әжинияз мазмунына оғада баҳалы пикирлерди жәмлеген «Демишлер» қосығында орта әсирлерде Хорезм ели алымлардың жәмленген уллы орайы болып, гүлленип